

„Egy ideig bírtam, túrtam...”

Találkozás a nyolcvanéves Lakatos Menyhérttel

– Én nem cigány írónak tartom magam, hanem író cigánynak. A műveim az egységes magyar irodalmon részei. Annak, hogy cigány vagy nem cigány írta, nincsen jelentősége. Az, hogy írásaim cigány vonatkozásúak, azért van, mert én magam cigány vagyok. Könyveimet nagyon sok nyelvre lefordították: németre, franciára, angolra, szerbre, lengyelre, fel sem tudom mindet sorolni. Tizennyolc-húsz nyelven jelentek meg, és többször is kiadták őket. A legtöbb könyvtárban már csak a katalógusban lehet elolvasni a címüket, mert maguk a könyvek már nincsenek meg, ellopták őket. Talán lesz egy vállalkozó szellemű kiadó, aki majd újra kiadja valamennyit, mert mindenki úgy jut hozzájuk, ahogyan tud. Már magam is kölcsönöztem úgy ki a saját könyvem, hogy nem vittem vissza, mivel nekem se volt belőle egyetlen darab sem.

– *A nagy könyvsikereknek – úgy tapasztalom – mindig a személyes átélés, az érintettség a titka. A tapasztalatszerzés pedig ebben a témában, Lakatos Menyhért esetében már a gyerekkorban elkezdődött...*

– A gyermekkori emlékek mindig szépek, bár ha visszagondolok, elég fura világ volt akkor. Az 1930-as években voltam gyerek. A szüleim kereskedők voltak. Anyám új zománcdedényeket cserélt tollra, apám meg lóval kereskedett. Mindig volt lova. A kereskedés tőkéje olyan kis pénzösszeg volt, hogy abból nem lehetett elkölteni semmit. Apám, ha egy lovat megvett, azt följavította, s abból mindig másik lovat akart venni, tehát az sem azért volt, hogy a család felélje. A parasztember sem ette meg a kapáját, neki meg ugyanez volt a ló, mint amannak a kapa. Egy szerszám, amivel dolgozott, amivel keresett valamicskét.

– *Ilyen nehéz körülmények között, hogyan tudta mégis taníttatni a gyerekeit?*

– Meg írtam én ezt. Szerencsés-szerencsétlen véletlen volt. Nekem járnom kellett iskolába, elembé... Anyám 1903-ban végezte el a hat elemi, ami nagyon nagy dolog volt akkor. Az országnak még legalább a fele – nemcsak a cigányok –, de a parasztembereknek is a fele írástudatlan volt. Szántani, vetni megtanultak egymástól, hát nem érezték szükségét, hogy iskolájuk legyen. Az én szüleim, főleg az anyám, akarta, hogy tanuljak. Az volt a célja, hogy valami olyan legyen a kezemben, amiből megélek, s nem járjak koldulni, lopni, ne jussak a börtönbe. Az ő vágya az volt, hogy valamiféle iparos legyenek: kovács, asztalos vagy fodrász. Ilyen ter-

vei voltak. Olyan körülmények között éltem, ahol a gyerekek szabadok voltak, mint a kiscsikók, akik vadménesbe születtek. Rettentő bánatos voltam mindig az iskola miatt, mert nem szerettem odajárni, jobb szerettem a barátokkal csavarogni... Egyszer elvittek vadászni és ott meglóttek. A vadásztársaság elnöke, az ottani állami iskola igazgatója lőtt meg. Abban az időben is voltak alapítványok. Ezeknek volt lehetőségük, hogy a jobban tanuló gyereket, akik érdemesek rá, kiválogassák s egyet-kettőt – szegénységi alapon – eljuttassanak a középiskolába, vagy valamiféle szakiskolába. Az iskolaigazgatóhoz, hogy ne vegyék el a fegyvertartási engedélyt (mert akkor sem volt szabad, emberre löni), jóvátétel címén megígérte anyámnak, hogyha visszavonják a bírósági följelentést, akkor engem szegénységi alapon középiskolába juttat. Ötödikes voltam, anyám meg boldog volt tőle, így lemondta mindenféle fizetéséről. Az igazgatónak is megmaradt a fegyvertartási engedélye. Amikor elvégeztem a hatodik elemi, így gimnáziumba küldtek. Persze csak a tandíjat nem kellett fizetni, minden mást igen. Úgy kellett kinéznem a gimnáziumban, mint a főszolgabíró fiának, vagy a nem tudom hány ezer holdas földbirtokos gyermekének, mert követelmény volt, hogy mindig tisztességes ruhában, szépen, tisztán, elegánsan kellett megjelenni. Kötelező volt még a nyakkendő viselése is. Ez a családot nagyon megterhelte. Elég sokan voltunk.

– *Mit jelent ez az „elég sokan”? Hányan voltak testvérek?*

– Kilencen. Anyám tizennygy gyermeket szült, de kilencen voltunk élők. Később, tizenhét éves korában meghalt egy nagyobb lány, aztán a legidősebb bátyám is vérmérgezésben. A végén maradtunk hatan: öt lány meg én. Nálam idősebbek is voltak. Ők már dolgoztak. Az egész család tulajdonképpen arra keresett, hogy én tényleg elegánsan, tisztán jár-hassak iskolába. Azt hiszem semmit sem vártak érte, tán még boldogok is voltak tőle, hiszen a cigányok közül addig senki sem – az egész faluból is nagyon kevés gyerek – járhatott gimnáziumba. Azt hiszem anyámnak egyetlen vágya volt, hogy belőlem okos, művelt ember legyen.

– *Miért volt ez neki ennyire fontos?*

– Abban a közegben – azzal együtt, hogy a szellemi szintjük borzalmasan alacsony volt – nagyon tisztelték az okos és értelmes embereket. Ott is megvolt a rangja az okosságnak. Akkoriban minden ci-

gány gyerek – a velem egykorúak, de az idősebbek is – barátok voltak. Eljártunk egymáshoz esténként a putrivilágba, ahol a kora ősztől kezdve tavaszig a világon semmi nem volt csak sötétség, hideg, nélkülözés és nyakig érő sár. Egymáshoz mentünk esténként tanyálni, mesét hallgatni, miegymást... A putrikban volt két vacok (maguk tákolta fekhely) és ülőfelszerelés. Még nem voltak ugyanis székek, asztalok, hanem volt például mosóteknő. Azt húzták ki az ágy alól, és a vendégeket arra ültették. Jól emlékszem: ha bementem valamelyik barátomhoz, akkor annak anyukája levette a fejkendőjét, lerázta és leterítette a vacokra, hogy arra üljek. Ez nagy tiszteletadás volt. Szerettek az idős emberek, és bár az volt a szokás, hogy gyerekeket, nőket a társaságba nem engedtek be, velem mindig kivételeztek. Ha véletlenül ott voltam, akkor hívtak, hogy gyere csak fiam, ülj le! Tőlem kérdeztek meg idősebb emberek olyan dolgokat, amiket ők nem egészen értettek. Azt hogy én iskolába jártam, gimnazista voltam, az egész falu tisztelte, nemcsak a cigányok. 1944 decemberében kirúgtak a gimnáziumból. Akkor már más volt a világ, már itt voltak a németek és a fasizmus a tetőfokán, a nyilas rendszer hatalmon volt. Akkor már mindenkitől, akire rá lehetett fogni, hogy bűdös zsidó, bűdös cigány, bűdös kommunista és még sorolhatnám, megtisztították az iskolákat. Ez a haza eladó volt a vevő meg finnyás, tehát nagyon igyekeztek... Semmi okot nem adtam a kizárásra, kiténő tanuló voltam végig. Nagyon sok hiúság volt bennem. Nem akartam hátrább kerülni, alatta lenni senkinek. Cigány voltam, amit úgy próbáltam kompenzálni, hogy kiténő tanuló legyek. Ezt egyes tanárok tisztelték is bennem. A diákok nagy részében azért az irigység munkált, és nekik még így is bűdös cigány voltam. Jól emlékszem, hogy például mindenkinek kijárt a fiatalúr megszólítás és a pedellus bácsi, aki ott az iskolaszolga volt, minden diákot így is szólított, csak énnekem nem mondta sosem. Nekem mindig úgy szólt, hogy „Hé, gyere csak ide!” Éreztették velem, ha még nem tudtam volna, hogy csak bolond cigány lehetek. Ezt nem tudtam, nem akartam megengedni sem magamnak, sem másnak. 1945 után, elindultak Magyarországon bizonyos mozgalmak és 1947-ben népi kollégista, NÉKOSZ-os lettem. Így kerültem Nagykőrösre, ott végeztem az általános mérnöki tanulmányaim egy részét, a másikat meg az egyetememen. 1953-ban mérnökként végeztem. Hivatalokban dolgoztam sokáig, az akkori tanácsoknál. Egy ideig anyakönyvvezető is voltam, eskettem, majd igazgatási osztályvezető, később meg a járási tanács osztályvezetője lettem. Azután nyílt nálunk egy gépjávitó nagyüzem és ott helyezkedtem el. A főnököm, egy hat elemít végzett, jó párttag ember lett. Ő volt a főmérnök, de magát a műszaki részt nem tudta létrehozni. Amikor helyesbíteni kellett bizonyos dolgokat, s mentek a főmérnökhöz, akkor egyből azt mondta: menjetek a cigányhoz, majd ő megmagyarázza. Másfél évig hallgattam, míg a végén már nem tudtam lenyelni. Mindenki tudta, hogy

én cigány vagyok, a barátaim is cigányként ismeretek, sosem tagadtam a cigányságomat. Ahogyan azonban ezt ő mondta, az olyan sértő, annyira lenéző volt, hogy tovább nem tűrhettem. Azt mondtam, hogy főmérnök úr, én cigány vagyok, nincs ellene semmi sem, de ahogy ön mondja, az egy más dolog. Elmentem és más munkakört kerestem. Ez 1964-ben volt, akkor kezdtem a téglagyárban.

– *Hogy jutott eszébe, hogy cigányoknak szervez téglagyárat?*

– Nem volt ez olyan nagy ötlet, amint gondolod, mert az elődöktől – az ott élő cigányok őseitől – a tégláégetés nem állt távol. Valamikor ez volt a kenyéradó munkájuk. Értettek is hozzá. Abban az időben én már nős voltam, gyermekeim voltak. Állt egy házunk is, ám a gyerekek nőttek s nagyobb lett az igényük, szerettük volna átépíteni a lakást. Pénzünk is akadt rá, mert nagyon sokat dolgoztam, a feleségem meg igen takarékos volt. Építkeztünk volna, de nem volt téglá, csak jegyre adták. Az egyik beszélgetés alkalmával a sógorom azt mondta: vetünk mi téglát neked. Mondom: jó, hát vessetek, kifizetem az árát. Igen ám, csak hogy amikor elkezdtek, akkor már nem hatan, hanem harminchatan voltak. Mindenki dolgozni akart. Így indult el az egész. Amikor aztán már teljes gépesítéssel termelt az üzem, akkor jogot formáltak rá, és elvették tőlünk. Ezt írtam meg az „Akik élni akartak” című regényemben. Sokáig bántott, és még ma sem tudom elfelejteni, mert ha akkor ilyen tragédiák nem következnek be, elindult volna egy olyan folyamat, aminek révén a cigány népcsoport is gazdája lesz valaminek. Ki tudta volna termelni a saját létalapját, nem szorult volna arra, hogy a társadalom eltartsa. Lehetőséget biztosított volna arra is, hogy művelődjenek, fejlődjenek. Én ott egy iskolát is létrehoztam, és az analfabétákat megtanítottam írni-olvasni. Négy év alatt, volt, aki hat általánost végzett el. Kötelező volt nekik a tanulás, és szerettek is tanulni. Egymás közt voltak, lehetett hatni rájuk, mert érezték, tudták, hogy mindez értük van. Természetes, hogy bántott a gyár elvesztése. A családi életem is felbomlott, mert a feleségem, aki másképp gondolkodott, mint ahogy én, sok szemrehányást tett. „Persze, mert elverted a pénzt a rokonaidnak, a cigányoknak” – okolt engem. Ebből aztán törés lett. Egy ideig bírtam, tűrtem, de egyszer csak fogtam magamat és eljöttem Pestre. Otthagytam a családot.

– *Tehát a család és a munkahely is egyszerre, nagyjából egy időben szűnt meg. Teljesen új életet kellett ezután kezdeni?*

– Teljesen. Amikor én eljöttem Pestre, itt én ismeretlen voltam. Akadt ugyan néhány barátom, akik már akkor is neves emberek voltak. A segítségükkel sikerült elhelyezkednem. Akkor még nem volt olyan

nehéz. Először a Vörös Csillag traktorgyárba kerültem diszpécsernek, de mivel azt az állást néhány hónap múltán leépítették, nyomdába kerültem, ahol újra műszaki területen dolgoztam. 1969 őszén a minisztertanács rendelete alapján a Magyar Tudományos Akadémiának cigányfelmérést kellett készítenie. Engem valamikor 1969 őszén meghívtak ezért az akadémiára. Ezeket a felméréseket, a cigánykutatásokat végeztük. Azt hiszem, öt évig dolgoztam az akadémián.

– *Elkezdődött valamiféle politizálás, egy óvatos, csendes érdekképviselet...*

– Nem volt itt semmi sem, az az igazság. Én kavartam itt elsőnek valamiféle vihart 1967-ben, vagy 68-ban ezzel a téglagyári dologgal. A televízióban ment az Ebédszünet című rovat. Balogh Mária vezette. Amikor már nem volt mit csinálnom, akkor írtam egy levelet oda is, hogy jöjjenek ki, nézzék meg... Tényleg megvizsgálták ezt a dolgot, s elítélték ők is, amit velünk tettek. Adásba került, s akkor jött postás lihegve, hogy tanító úr – mert engem tanítónak hívtak –, itt jön a posta. Kocsival hozzák! Tizenöt-tizenhatezer levelet kaptunk, és ezekben egyértelműen elítélték a helyiek magatartását, az egész tortúrát, amit velünk tettek. Munkát ajánlottak, tömeges munkát. Üzemektől, magánemberektől, különböző vállalatoktól jöttek a levelek, hogy szívesen, akár száz embert is munkaviszonyba vennének.

– *Érdekes ez a szolidaritás...*

– Akkor még nem volt Magyarországon cigányokkal szembeni acsargás. A politikának voltak különböző tervei. Már beindult egy szociális lakásépítés is.

– *Az 1961-es párthatározat után, de azért ez meglehetősen felemás volt.*

– Igen, ezek úgynevezett C-lakások voltak, ami nem cigány lakást jelentett, hanem csökkentett igényűt. Nagy határozatai voltak erről a pártnak, de valójában nem volt megfelelő a végrehajtás. Akkor is lényeges volt, az iskola, de azzal nem foglalkozott senki sem. Nagyon sok cigány gyereket nem tudtak beiskolázni, rengetegen voltak, akik túlkorosak lettek, lemaradtak. A felmérés, amit kutatásként végeztünk tulajdonképpen száraz statisztika volt, szociológia lett. Nem elégített ki. Már gyermekkorban is szerettem az irodalmat, még verseket is írtam. Amikor Konrád György lent volt nálunk a téglagyárnál, megkérdezte: nem szoktam leírni az itteni történeteket? Mondtam, hogy de, és adtam neki egy novellát, ami nagyon tetszett neki. Szerette volna kiadni, de

tiltakoztam ellene. Később, amikor már Budapesten dolgoztam, különböző folyóiratoknak írtam szociológiai indíttatású cikkeket, de sok apró elbeszélést is, amit csak úgy betettem a fiókomba. Velem élt a két lányom, a nagyobbik akkor már gimnazista volt. Rengeteg barátja, barátnője, iskolatársa járt hozzánk. Egyszer nem voltam idehaza, mert 1970-ben beválasztottak a Cigányok Világszövetségébe s a szervezet egyik bizottsága vezetőjének is. Többször meghívtak, de nem engedtek ki csak úgy három év múlva. 1973-ban elmehettem Párizsba, a világszövetség egyik konferenciájára, ami egy hónapig tartott. Amíg nem voltam itt az Új Írás folyóirat meghirdetett egy novellapályázatot. A lányom és a barátnői mindig szeretettel nyaggatták a fiókomat, és kitalálták, hogy egy cigányokról írt novellámat beküldik. Amikor hazajöttem, hozott a postás egy levelet az Új Írástól egy piros csekkkel, ami hatezer forintról szólt. Az nagyon nagy pénz, egy ember háromhavi fizetése volt akkor. Írtak mellé egy levelet is, hogy nagyon köszönik, csodálatos volt a novellám, ez nyerte a nagydíjat. Nekem meg fogalmam sem volt róla, hogy miről beszélnek. Akkor a lányom odajött és megmagyarázta. Örültem, mert nagyon drága volt az albérletünk, a fizetésem meg kevés. Egy hét se tellett bele, s valami 25-26 levelet kaptam különböző folyóiratoktól, újságoktól, hogyha van még novellám, küldjek. Valamikor 1974-ben aztán levelet kaptam a Magvető igazgatójától, Kardos Györgytől, hogy menjek be hozzá. Leültünk, beszélgettünk és sok mindenről kérdezősködött, sokat tudott rólam. A végén rátért arra, hogy szeretné, ha egy nagylegzetű könyvet írnék a cigányokról. Azt mondta, hogy ne döntsük el azonnal a dolgot. Pár hónap múlva ismét bementem hozzá. A titkárságon mondtam, hogy szeretnék az igazgató elvtársal – akkor még az elvtárs megszólítás járta – beszélni. Rögtön beengedtek hozzá, és elmondtam, ha még fennáll az ajánlata, akkor megpróbálhatom. Azt hiszem, három hónap múlva már készen is volt a regény. Ez volt a története az első könyvemnek. Egyáltalán nem voltak olyan vágyaim, hogy én valamikor is író legyek. Szerettem az irodalmat, és inkább olvasni szerettem, mint írni. Az írás türelmes, az megtart mindent, a papír nem beszél vissza. Ezért ültem le írni én nagyon sokszor annak előtte is, hogy író lettem. Azelőtt is írtam novellákat, mert a belső feszültséget olykor-olykor le tudtam velük vezetni. Így kezdik mások is a belső feszültséget egy féldeci pálinkával levezetni, aztán lassanként rászoknak. Ez is olyan volt. Az irodalom lassanként olyan lett számomra, mint a kábítószer: ha igazából megfertőzte az embert, nem lehet belőle kikecmeregni. Az irodalom olyan, hogy ha az ember kissé megmérgezi vele magát, erre szenteli az életét.

Varga Ilona